

Dominika VINCEJOVÁ

SLOVENSKÉ A POĽSKÉ LINGVISTICKÉ TERMÍNY Z ASPEKTU TEMPORÁLNEJ MOTIVÁCIE¹

Slovak and Polish Linguistic Terms in the View of Temporal Motivation

Keywords: *Slovak language, Polish language, linguistic terms, temporal motivation*

Contact: *Prešovská univerzita v Prešove; fatulova.dominika@gmail.com*

1 Úvod

Lingvistická terminológia je súborom pomenovaní jednotlivých javov v oblasti jazykovedy. Jazykovedná terminológia tvorí jednu zo základných zložiek lingvistiky a zohráva významnú úlohu pri štúdiu materinského či cudzieho jazyka. Rovnako ako v terminológii iných vedných odborov (medicína, chémia, informatika), aj v jazykovednej terminológii sa stretávame so zastarávaním jednotlivých lexém a ich plynulým prechodom do periférie lexikálnej zásoby a zároveň s obohacovaním jazykovednej terminologickej sústavy prostredníctvom vzniku nových termínov, ako odraz rozvoja lingvistiky a formovania nových smerov lingvistického výskumu a nových lingvistických disciplín. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli venovať pozornosť práve časovo príznakovým lexémam v slovenskej a poľskej jazykovednej terminológii, ktoré opíšeme a porovnáme na základe vybraného typu lexikálnej motivácie – temporálnej motivácie. Budeme vychádzať z prvej typológie lexikálnej motivácie a pojmovo-terminologického vymedzenia jednotlivých motivačných typov J. Furdíka (2008), a viacerých prác M. Ološtiaka (2011, 2015, 2018), ktorý túto teóriu rozvinul.

2 Temporálna motivácia

Teóriu lexikálnej motivácie rozpracoval J. Furdík (2008), v ktorej predstavil svoju koncepciu možných prístupov k skúmaniu lexikálnej zásoby. V tejto koncepcii sa lexika považuje za súbor lexém (jednoslovných i viacslovných), ktoré sú navzájom späté sieťami rôznych vzťahov. Motivatólog J. Furdík vymedzil 17 typov lexikálnej motivácie (2008: 33). Všetky typy motivácie sú dynamické a pohyblivé, lexikálne jednotky ich

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0046.

môžu nadobúdať i strácať. Na jeho prácu nadviazal M. Ološtiak, ktorý teóriu lexikálnej motivácie značne rozvinul vo viacerých prácach (2011, 2015, 2018). Podobne ako jeho predchodca, aj M. Ološtiak prezentuje rovnaký počet motivačných typov. Jednotlivé typy sú rozdelené na základné, kontaktové a nadstavbové (pragmatické) typy, medzi ktoré patrí aj temporálna motivácia, ktorej sa venujeme v tomto príspevku.

Za temporálne motivované sa považujú časovo príznakové lexikálne jednotky. Na jednej strane sú to „lexikálni seniori“ (najmä archaizmy a historizmy), na druhej strane „lexikálni juniori“ (neologizmy). Temporálne motivované lexémy možno nájsť aj v lingvistickej terminológii. Slovenská a poľská jazykoveda sa vyvíjala niekoľko storočí, s čím je prirodzene spojený aj zánik niektorých lingvistických javov a zároveň aj ich pomenovaní (termínov), ide o tzv. terminologické historizmy. Popri nich stoja tzv. terminologické archaizmy, teda lingvistické termíny, ktoré boli nahradené novšími pomenovaniami, a s ktorými vstupujú do synonymických vzťahov. S neustálym rozvojom jazykovedy je spojený aj vznik nových lingvistických termínov, ktorými sa obohacuje odborná jazykovedná terminológia. Neologizmy v jazykovednej terminológii buď pomenúvajú úplne nový denotát (analógia s historizmami), alebo ide o potrebu štylistického obohatenia terminologickej sústavy (analógia s archaizmami). Konkrétne príklady časovo príznakových lexém v slovenskej a poľskej lingvistickej terminológii predstavíme v dvoch nasledujúcich kapitolách.

3 Archaizmy a historizmy v slovenskej a poľskej lingvistickej terminológii

V lexikálnej zásobe každého jazyka dochádza k nahrádzaniu jednotlivých pomenovaní novšími lexémami a výnimkou nie je ani lexika terminologických sústav rôznych odborov. Tak isto aj v jazykovednej terminológii sa možno stretnúť s javom, kedy sa staršie pomenovania jednotlivých denotátov nahrádzajú novšími lexémami. Dochádza tak k vzniku archaizmov v jazykovednej terminológii. Jednotlivé staršie termíny sú tak v priebehu vývinu lingvistiky „vytláčané“ novšími termínmi na perifériu jazykovednej terminológie. Samotný proces presunu termínov „do pasívnej lexikálnej zásoby v spojitosti s ich zastarávaním je spravidla dlhodobý proces“ (Dolník 2003: 191).

V slovenskej jazykovednej terminológii možno sledovať zmeny v pomenovaniach jednotlivých lingvistických disciplín, napr. archaizmus *vetoslovie* / súčasné termíny *syntax* / *skladba*, archaizmus *jazykospyt* / súčasné termíny *jazykověda* / *lingvistika*, archaizmus *významoslovie* / súčasný termín *sémantika*, archaizmus *kmeňoslovie* / súčasný termín *slovotvorba*. Terminologické archaizmy sa vyskytujú aj v rámci jednotlivých jazykových rovín, napr. v ortografii archaizmus *stredník* / *semikolón* / súčasný termín *bodkočiarka*, archaizmus *bod* / súčasný termín *bodka*;

v dialektológii archaizmus *podrečie* / súčasné termíny *nárečie* / *dialekt*; v lexikografii archaizmus *vokabulár* / súčasný termín *slovník*, v morfológii archaizmus *časti reči* / súčasný termín *slovné druhy*.

Zmeny v pomenovaniach konkrétnych denotátov možno sledovať aj v poľskej jazykovednej terminológii, napr. archaizmus *abecadlo* / súčasný termín *alfabet*, archaizmus *głosownia* / súčasný termín *fonetyka*, archaizmus *słowo* / súčasný termín *czasownik*, archaizmus *wokabularz* / súčasný termín *słownik*.

Medzi časovo deaktualizované lexémy patria aj historizmy, pre ktoré je charakteristický zánik denotátu a pojmu a ich prostredníctvom sa „v pamäti jazykového spoločenstva zachovali v kondenzovanej podobe znalosti o historických objektoch.“ (Dolník 2003: 190). Na rozdiel od archaizmov nemajú svoj neutrálny náprotivok (porov. historizmus *duál* / *dvojné číslo* – \emptyset a archaizmus *vokabulár* – *slovník*).

S historizmami sa možno stretnúť aj v lingvistickej terminológii, keďže s vývojom jazyka je spätý aj zánik jednotlivých lingvistických javov s čím súvisí aj zánik lingvistických termínov, teda ak pominie denotát, vytratí sa aj jeho pomenovanie.

Medzi historizmy v slovenskej a poľskej lingvistickej terminológii môžeme zaradiť napr. termín slov. *duál/dvojné číslo*, poľ. *dualis/liczba podwójna*. Ide o pomenovanie gramatickej kategórie, podľa ktorej sa skloňovali substantíva nachádzajúce sa v počte dva. Zanikla v 13.–14. storočí v takmer všetkých slovanských jazykoch (vrátane slovenčiny a poľštiny). V slovenčine a v poľštine sa po nej zachovalo len niekoľko tvarov vo funkcii plurálu (napr. slov. *dvoma, očí*; poľ. *reçe, oczy*).

Porovnaním slovenskej a poľskej sústavy pádov môžeme pozorovať výrazný rozdiel v počte jednotlivých komponentov (v slovenčine 6 pádov, v poľštine 7 pádov). V súčasnej slovenčine absentuje zaniknutý pád *vokatív*², ktorého funkcie v spisovnom jazyku prevzal nominatív. Na rozdiel od slovenčiny, v spisovnej poľštine sa dodnes zachoval ako siedmy pád – *wołacz*.

4 Neologizmy v slovenskej a poľskej lingvistickej terminológii

Lingvistická terminológia, podobne ako terminológia iných vedných odborov, sa neustále vyvíja, najmä v posledných desaťročiach zaznamenala intenzívny rozvoj. Vznikajú nové pomedzné disciplíny (napr. sociolingvistika, psycholingvistika, lingvokulturoológia) a s tým súvisí aj vznik nových prístupov, metód a smerov lingvistického výskumu (napr. korpusová lingvistika), ako aj nových termínov

² V slovenčine sa vokatív zachoval v náboženskom štýle (napr. *Otče, Bože*) a v niektorých nárečiach (napr. v šarišskom nárečí), no jeho stopy možno vidieť aj v spisovnom jazyku (napr. *pane, chlapče, sy(n)ku*).

(terminologických neologizmov), ktoré je potrebné zaznamenať. S týmto vývojom je spojená aj zvýšená terminotvorba v slovenskej a poľskej jazykovede. „Nové termíny sa tvoria podľa terminologickej potreby a stupňa vedeckého poznania, pričom každý novoutvorený termín možno pokladať za terminologický neologizmus“ (Ološtiak 2015: 76).

Jednou z dynamicky sa rozvíjajúcich oblastí v slovenskej a poľskej jazykovede je korpusová lingvistika, ktorá skúma a opisuje jazyk a jeho použitie v konkrétnych textoch, ktoré sa vyhľadávajú v korpuse. Vďaka tomuto rozvoju sa slovenská a poľská lingvistická terminológia obohacuje o nové termíny, ktoré sa postupne stávajú súčasťou odbornej terminológie a po čase sa stratí ich príznak novosti. Slovenská a poľská jazykovedná terminologická sústava sa tak obohatila o nové termíny z oblasti korpusovej lingvistiky, napr. slov. *korpus*, *národný korpus*, *paralelný korpus*, *synchronný korpus*, *podkorpus*, *lema*, *lematizácia*, *lematizátor*, *kolokácia*, *tag*, *tager*, *tagovanie*, *tagset*, *token*, *tokenizácia*, *výskyt*, *počítačové spracovanie prirodzeného jazyka*, *segmentácia*, *korpusová gramatika* a i.; poľ. *korpus*, *podkorpus*, *korpus języka mówionego*, *lemat*, *lematyzacja*, *tagowanie*, *konkordancja*, *indeksowanie*, *kolokacja*, *kolokat*, *kolikator*, *segment*, *segmentacja tekstu*, *anotacja*, *adnotacja* a i.

Približne v 90. rokoch minulého storočia sa začala intenzívne rozvíjať lingvokulturologická metodológia, ktorá sa využíva zvlášť v rusitike. Na túto metodológiu nadviazali aj slovenskí filológovia – rusisti (napr. na PU v Prešove sa lingvokulturologické výskumy zintenzívnili v rámci Lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického Centra excelentnosti), pričom terminologicky vychádzajú z termínov, napr. *lingvokulturéma*, *koncept*, *konceptosféra*, *precedentné fenomény*, *precedentné mená*, *jazykový obraz sveta*, *historické lingvokulturémy*, *literárne lingvokulturémy*, *antické historické precedensy*, *puškinizmus* a i., ktoré zároveň možno považovať za terminologické neologizmy. Na lingvokulturologiu nadväzujú aj ďalšie filologické odbory, ktoré so sebou prinášajú novú lingvistickú terminológiu, napr. *politická lingvistika* – *putinizmus*, *sovietizmus*, *mečiarizmus* a i.

Pri komparatívnom výskume príbuzných jazykov (ako sú napr. slovenčina a poľština) sa možno stretnúť so situáciou, kedy v jednom z jazykov absentuje odborný termín, hoci samotný denotát je prítomný v oboch jazykoch. Jazyk s chýbajúcim pomenovaním sa môže obohatiť o nový termín prostredníctvom prevzatia z druhého jazyka, v ktorom je tento termín zaužívaný. Ako príklad môžeme uviesť slovenské jazykovedné termíny, neznáme pre poľskú jazykovedu, ktoré pomenávajú prechody medzi slovnými druhmi. Dvojslovné termíny, v ktorých prvá časť (prefix *de-*) označuje motivant a druhá časť (sufix *-izácia*) poukazuje na motivát, napr. termíny *deprepozicionálna partikulizácia*, *deprepozicionálna adverbializácia*, *desubstantívna*

prepozicionalizácia a i. M. Vojteková aplikovala do poľského jazyka jako *deprepozycjonalna partykulizacja*, *deprepozycjonalna adverbializacja*, *desubstantywna prepozycjonalizacja* (Vojteková 2018b: 80, 81, 82). Takéto terminologické neologizmy môžu v jazyku po istom čase zaniknúť, alebo sa stať súčasťou odbornej terminológie.

5 Záver

V jazykovednej terminológii sa možno stretnúť s temporálne motivovanými lexémami. Za temporálne motivované sa považujú časovo príznakové lexikálne jednotky. Na jednej strane sú to „lexikálni seniori“ (najmä archaizmy a historizmy), na druhej strane „lexikálni juniori“ (neologizmy). V lingvistickej terminológii sa stretávame s javom, kedy sa staršie pomenovania jednotlivých denotátov nahrádzajú novšími lexémami. Dochádza tak k vzniku archaizmov v jazykovednej terminológii (napr. slov. archaizmus *významoslovie* / súčasný termín *sémantika*; poľ. *abecadlo* / súčasný termín *alfabet*). S vývojom jazyka je spätý aj zánik jednotlivých lingvistických javov s čím súvisí aj presun lingvistických termínov, ktoré sa s postupom času dostávajú na perifériu lexikálnej zásoby jako tzv. terminologické historizmy (napr. slov. *duál* / *dvojné číslo*; poľ. *dualis* / *liczba podwójna*). Medzi temporálne motivované patria aj terminologické neologizmy, ktoré sú odrazom dynamického rozvoja lingvistiky, vzniku nových lingvistických disciplín a nových smerov lingvistického výskumu. V posledných desaťročiach sa rozvinula korpusová lingvistika, vďaka ktorej sa do slovenskej a poľskej jazykovednej terminológie dostali nové termíny (napr. slov. *lema*, *tagovanie*; poľ. *indeksowanie*, *podkorpus*). V slovenskom jazykovednom prostredí sa začala intenzívne rozvíjať lingvokulturoológia, pomocou ktorej sa do slovenskej jazykovedy zaviedli nové termíny (napr. *lingvokulturéma*, *precedentné fenomény*, *puškinizmus*). Niekedy sa môže jazyk obohatiť o nový termín prostredníctvom prevzatia z druhého jazyka, v ktorom je tento termín zaužívaný (napr. slov. *deprepozicionalna partikulizácia* → *deprepozycjonalna partykulizacja*). Terminologické neologizmy s postupom času strácajú príznak novosti a stávajú sa plnohodnotnou súčasťou terminologickej sústavy.

Summary

The paper describes Slovak and Polish linguistic terms as terminologically motivated units from the perspective of selected lexical motivation type – temporal motivation. Temporal motivation is a result of the temporal principle in language. Time also intrinsically touches language units – their birth, adolescence, productive age, retirement age and extinction. Temporal motivation refers to two lexical groups: a) obsolete, old-

fashioned words (archaisms, historicisms); b) new words (neologisms), which also appear in Slovak and Polish linguistic terminology. The paper is based on the theory of lexival motivation, the primary typology of lexical motivation and notional-terminological specification of particular motivation types by J. Furdík (2008) as well as on various publications by M. Ološtiak who has significantly developed theory of lexical motivation.

Literatúra

- Dolník, J.** *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2003.
- Dubisz, S. (ed.)** *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
- Furdík, J.** *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ološtiak, M. (ed.) Košice: Vydavateľstvo LG, 2008.
- Galąb, Z., Heinz, A., Polański, K.** *Słownik terminologii językoznawczej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.
- Gianitsová-Ološtiaková, L., Ološtiak, M., Rešovská, S.** Slovtvorná motivácia a temporálna motivácia. In: Ološtiak, M. (ed.) *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015, s. 830–908.
- Gruszczyński, W., Bralczyk, J.** *Słownik gramatyki języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, 2002.
- Horecký, J., Rácová, A.** *Slovník jazykovedných termínov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979.
- Horecký, J., Buzássyová, K., Bosák, J. et al.** *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989.
- Mistrík, J. (ed.)** *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993.
- Mistrík, J.** *Lingvistický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2002.
- Ološtiak, M.** *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011.
- Ološtiak, M.** O terminologickej motivácii v lexike. In: Mislovičová, S. (ed.) *Jazyková kultúra a terminológia: zborník štúdií venovaný Matejovi Považajovi*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015, s. 54–82.

- Ološtiak, M., Gianitsová-Ološtiaková, L.** Neologizmy a neologizácia z pohľadu teórie lexikálnej motivácie. In: Hradilová, D. (ed.) *Inovační procesy v češtině a jí blízcích jazycích*. Olomouc: UPOL, 2018, s. 9–40.
- Oravec, J., Bajžíková, E., Furdík, J.** *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984.
- Pisarčíková, M. (ed.)** *Synonymický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA, 2004.
- Peciar, Š.** *Základná jazykovedná terminológia*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1952.
- Podlawska, D., Plóciennik, I.** *Leksykon nauki o języku*. Bielsko-Biala: Park, 2002.
- Polański, K. (ed.)** *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum, 2003.
- Ružička, J. (ed.)** *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.
- Sipko, J.** *Lingvokulturoológia našej doby*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017.
- Skarżyński, M.** *Słownik przypomnień gramatycznych dla studentów filologii polskiej*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2000.
- Szulc, A.** *Podręczny słownik językoznawca stosowanego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
- Šimková, M., Levická, J., Debnár, M.** *Dynamické javy v súčasnej slovenčine a jej výskume*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2018.
- Urbańczyk, S., Kucala, M.** *Encyklopedia języka polskiego*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum, 1999.
- Vojteková, M. (ed.)** *Jazykovedná terminológia v slovanskom kontexte*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2018a.
- Vojteková, M.** Príimek jako výraz motyvuujúci i motywowaný v procesie motyvácie morfológickej. In: Mociołek, M. (ed.) *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy. Tom III – Współczesne aspekty badań nad językiem polskim – teoria i praktyka*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018b, s. 77–92.
- Vojteková, M.** Slovenské a poľské jazykovedné termíny z aspektu vybraných typov lexikálnej motivácie. In: Vojteková, M. (ed.) *Jazykovedná terminológia*

v slovanskom kontexte. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
v Prešove, 2018, s. 7–37.

Żmigrodzki, P. (ed.) *Wielki słownik języka polskiego*. Dostępne z:
<https://www.wsjp.pl/> (2020-04-20).

The article is accessible in open access mode under licence CC BY-NC-ND
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0